

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

12 (3) 2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 31.01.2025

Kabul tarihi | Accepted: 24.05.2025

Yayın tarihi | Published: 25.06.2025

Arif Güzel

<https://orcid.org/0000-0002-0144-1145>

Dr., Balıkesir University, Department of History, Türkiye, hunalp2@hotmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Güzel, A. (2025). David Urquhart'ın Osmanlı Devleti'nde Reform ve Serbest Ticaret Girişimlerindeki Rolü 1833-1838. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (3), 560-573.

David Urquhart'ın Osmanlı Devleti'nde Reform ve Serbest Ticaret Girişimlerindeki Rolü 1833-1838*

Öz

Bu makale, David Urquhart'ın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini ve reform sürecindeki faaliyetlerini incelemektedir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun çağdaşlaşma girişimleri, Urquhart'ın serbest ticaretin gerekliliği konusundaki düşünceleri ve 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na yaptığı katkılarla şekillenmiştir. Urquhart, Osmanlı Devleti'nin geleneksel müesseselerinin bir güç kaynağı olduğunu savunmuş ve reformların kademeli bir şekilde hayata geçirilmesini önermiştir. Onun vizyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile entegrasyon sürecine önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, David Urquhart, Balta Limanı Antlaşması

David Urquhart's Role in Reform and Free Trade Initiatives in the Ottoman Empire 1833-1838

Abstract

This article analyses David Urquhart's influence on the Ottoman Empire and his activities in the reform process. In the 19th century, the Ottoman Empire's attempts at modernisation were shaped by Urquhart's ideas on the necessity of free trade and his contributions to the Treaty of Balta Liman Trade. Urquhart argued that the traditional institutions of the Ottoman Empire were a source of strength and suggested that reforms should

*Bu makale yazarın "David Urquhart; Osmanlı Mülkünde Bir İngiliz Diplomat (1805-1840)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

be introduced gradually. His vision contributed significantly tot he integration process of the Ottoman Empire with Europe.

Keywords: *Ottoman Empire, David Urquhart, The Balta Liman Convention*

Giriş

19.yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, bu yüzyılın ilk yarısında hem içsel çöküş emareleri hem de dış baskılar sebebiyle zorlu bir dönemeçteydi. Bu süreçte İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi ve ekonomik anlamda yeniden yapılandırılmasını kendi çıkarları doğrultusunda destekleyen en önemli dış aktörlerden biri olarak öne çıkmıştır. Stratford Canning ve Lord Palmerston gibi diplomatların yanı sıra David Urquhart gibi İngiliz siyasetinin önemli figürleri, Osmanlı reformlarını teşvik eden ve yönlendiren önemli roller üstlenmişlerdir. David Urquhart’ın Osmanlı yanlısı çalışmaları, yalnızca dönemin İngiliz kamuoyunu etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin İngiltere ile olan ilişkilerinin derinleşmesine zemin hazırlamıştır. Balta Limanı Antlaşması, bu süreçte ekonomik reformların başlangıç noktası olmuştur. Antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu’nu serbest ticaret ilkeleri doğrultusunda şekillendirmeyi hedeflemiş ve İngiltere’ye ticari avantajlar sağlarken Osmanlı iç pazarında reformları teşvik etmiştir. Ancak, bu reformların Osmanlı Devleti için anlamı yalnızca ekonomik düzlemde sınırlı kalmamış; reformlar, Osmanlı’nın modernleşme çabalarının ve uluslararası sahnede meşruiyet arayışının bir göstergesi olarak da değerlendirilmiştir. David Urquhart’ın Osmanlı reformlarına olan etkisi, onun İngiliz dış politikası içindeki konumunun çelişkili yapısını ortaya koymaktadır. Urquhart, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu’nun modernizasyonu için güçlü bir savunucu olmuş, diğer taraftan Rusya karşıtı politikaları ve Palmerston’a karşı eleştirileriyle dikkat çekmiştir. Bu çelişkiler, Osmanlı modernleşmesinin yalnızca içsel bir süreç olmadığını, aynı zamanda Avrupalı güçlerin çıkarları ve ideolojik çatışmalarıyla şekillenen karmaşık bir süreç olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Osmanlı’nın 19. yüzyıldaki reform çabaları, serbest ticaret, mali reformlar ve kurumsal yenilikler gibi Batılı modellerin Osmanlı bağlamında uygulanması üzerinden şekillenmiştir. Ancak, bu reformlar, her ne kadar Osmanlı Devleti’nin uluslararası sistemdeki yerini koruma çabasıyla ilişkili olsa da aynı zamanda Batılı güçlerin ekonomik ve siyasi nüfuzlarını genişletme amacını taşımıştır. Balta Limanı Antlaşması ve Urquhart’ın etkisi, bu sürecin hem bir ürünü hem de katalizörü olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Osmanlı reformlarının yalnızca yerel dinamiklerle değil, aynı zamanda küresel güç dengeleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu dönemde özellikle Avrupa devletleri, Osmanlı’nın çöküşünü ya engellemek ya da bu süreci kendi lehlerine kullanmak amacıyla çeşitli politikalar izlemiştir. Stratford Canning’in 1832 tarihli memorandumı, Osmanlı İmparatorluğu’na reform

yapmasını ya da dağılma riskiyle karşı karşıya kalacağını açıkça ifade etmiştir. Bu çağrı, Osmanlı'nın gelecekteki bağımsızlığı ve halkının durumunun iyileştirilmesi için reformun kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktaydı. Bu yazıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki reform süreci, David Urquhart'ın bu süreçteki etkisi ve serbest ticaret politikalarının Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri incelenecektir.

1. David Urquhart'ın Hayatı (1805-1877)

David Urquhart, 19. yüzyılın dikkat çeken şahsiyetlerinden biri olarak hem İngiltere'nin hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi sahnesinde önemli izler bırakmıştır. İskoçya'nın Braelangwell bölgesinde, Cromarty'de 1805 yılında dünyaya gelen Urquhart, köklü bir aristokrat aileye mensuptu. Urquhart klanının bir üyesi olan David, henüz çocuk yaşlardan itibaren güçlü bir milli gurur ve bağımsızlık bilinciyle yetişmiştir. David Urquhart'ın hayatında, çocuk yaşta babasını kaybetmesinin ardından annesi belirleyici bir rol oynamıştır. Annesinin titiz gözetimi altında aldığı eğitim, onun hayatını şekillendiren en önemli etkenlerden biri olmuştur. Ailesi, İngiltere yerine Fransa, İsviçre ve İtalya'da yaşamayı tercih etmiş, bu da Urquhart'ın geniş bir kültürel birikim edinmesini sağlamıştır. Eğitimine Fransa'da bir Benediktin kolejinde başlayan Urquhart, burada katı bir din eğitimi almıştır. Ancak, annesi kilisenin onda yarattığı fanatik etkisini sınırlamak amacıyla onu İspanya'da altı aylık bir geziye göndermiştir. 16 yaşında İngiltere'ye dönen Urquhart, tarım ve mineraloji eğitimi alarak entelektüel altyapısını güçlendirmiştir. 1822'de Oxford Üniversitesi'ne bağlı St. John's College'a kabul edilmiştir; ancak sağlığının bozulması nedeniyle eğitimine ara vermek zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında Fransa'nın güneyine taşınmış ve burada Yunan Bağımsızlık Mücadelesi'ne olan ilgisi filizlenmiştir. David Urquhart'ın Yunan davasına olan ilgisi, annesinin bağlantıları sayesinde eyleme dönüşmüştür. Bu süreçte Jeremy Bentham ile tanışarak hem Yunansever (Hellenofil) çevrelere hem de Londra Yunan Komitesi'ne katılmıştır. Bentham'ın önerisiyle Urquhart, Lord Cochrane'in yanında Yunanistan'a gitmiştir. Yunan isyanı sırasında 1828-1829 yıllarında Hellas adlı bir firkateynde teğmen olarak görev yapmıştır. Antik Yunan'ın (belediye) yerel yönetim kurumlarına olan ilgisi, o dönemde şekillenmiştir; bu ilgi, sonraki yıllarda bazı çevrelerce abartılı antik romantizm suçlanmasına neden olmuştur. Urquhart, 1830'ların başında Türkiye'ye ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. İstanbul'da Sir Stratford Canning ile tanışması, hayatının dönüm noktalarından biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'na olan sevgisi ve Rusya'ya karşı duyduğu güçlü nefret bu dönemde şekillenmiştir. 1831 yılında, sadece 26 yaşındayken, Canning tarafından Arnavutluk'a gizli bir görev için gönderilmiştir. 1833'te İngiltere'ye dönen Urquhart, Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazılar ve kitaplar yayımlamaya başlamıştır. Bu dönemde yayımlanan *Turkey and Its Resources*

(Türkiye ve Kaynakları) adlı kitabı hem kamuoyunda hem de hükümet çevrelerinde büyük ilgi uyandırmıştır. Bu kitabın başarısı üzerine, dönemin Dışişleri Bakanı Lord Palmerston tarafından Osmanlı ve Orta Asya'daki ticari ve siyasi durumu rapor etmekle görevlendirilmiştir. 1835 yılında Urquhart, *Portfolio* adlı bir dergi yayımlamaya başlamış ve burada Rusya karşıtı görüşlerini açıkça dile getirmiştir. Aynı yıl, Osmanlı İmparatorluğu'na İngiltere'nin Konstantinopolis Büyükelçiliği'nde Sekreter olarak atanmıştır. Ancak, Lord Ponsonby ile yaşadığı otorite çatışmaları ve bağımsız hareket etme eğilimi nedeniyle 1837 yılında görevden alınmıştır. 1837'de İngiltere'ye dönen Urquhart, Osmanlı İmparatorluğu'na olan hayranlığını kamuoyuna yansıtmak için girişimlerde bulunmuştur. Çalışmaları arasında en dikkat çekenlerden biri de İngiltere'de Türk hamamlarının yaygınlaştırılmasına olan katkılarıdır. Eşi Harriet ile birlikte, Türk hamamlarının sağlık üzerindeki etkilerine dair farkındalık yaratmış ve bu hamamların inşası edilmesi için mali destek sağlamıştır. Urquhart'ın, kendi evlerine Türk hamamı inşa etmesi, bu tutkusunun kişisel yaşamına ne kadar derinlemesine nüfuz ettiğini göstermektedir. 1847-1852 yılları arasında Sheffield ve Stratford için Parlamento üyesi olarak görev yapan Urquhart, İngiltere'nin dış politikalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. 1854 yılında, eşi Harriet'in desteğiyle Foreign Affairs Committee adlı bir cemiyet kurmuş ve İngiltere'nin Kırım Savaşı'ndaki rolüne karşı halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Ancak, bu girişimlerinde işçi sınıfının desteğini tam anlamıyla kazanmayı başaramamıştır. Politikalarında manevi ve ahlaki değerlere vurgu yapmış, ancak sıradan insanların günlük ihtiyaçlarını göz ardı etmiştir. Urquhart, sağlığının bozulması nedeniyle 1864 yılında İngiltere'den ayrılmış ve hayatının geri kalanını münzevi bir şekilde Savoy'daki bir dağ evinde geçirmiştir. Burada İngiliz devlet adamları, Fransız din adamları ve Osmanlı yetkilileri tarafından ziyaret edilmiştir. 1877 yılında Mısır'dan dönerken Napoli'de hayatını kaybetmiştir. David Urquhart, yaşamı boyunca fikirleri ve faaliyetleriyle tartışmaların odağında olmuştur. Siyasi rakipleri tarafından "Rusofobik" ve "Türk hayranı" olarak tanımlansa da adalet ve ahlak üzerine inşa ettiği dünya görüşü, onu birçok çevrede idealist bir figür haline getirmiştir. Bugün, Urquhart'ın adı hem eleştirel hem de övgü dolu yaklaşımlarla anılmaya devam etmektedir.

2. Balta Limanı Ticaret Anlaşmasına Giden Süreçte Urquhart

İstanbul'daki görevinden ayrılırken Stratford Canning'in Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik veda mesajı, "reform yap ya da öl" mesajıydı. Aralık 1832 tarihli kaleme aldığı notu şu şekilde başlıyordu; Türk İmparatorluğu, çöküş sürecinde öyle bir kritik noktaya ulaşmıştır ki, ya yeniden canlanıp yeni bir refah dönemine başlayacak ya da tamamen çözülme durumuna düşecektir (TNA/FO78/211, ff.337). Reform, Türk İmparatorluğu'nun bağımsızlığını sürdürmenin ve halkının durumunu iyileştirmenin en iyi ve tek umuduydu (TNA/FO78/211, ff.

351–352). Canning, Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük bir kısmını Mehmet Ali Paşa’ya bırakacak bir paylaşımın, uzun vadede hayatta kalma umutları için elzem olan iyileştirme sistemini gerçekleştirme şansını sona erdireceğini savundu (TNA/ FO 78/211, ff. 341–342). Whig Partisi bakış açısından, reform olmadan Osmanlı’ya dayanarak yapılan herhangi bir diplomatik hesaplama anlamsızdı. Çünkü reform olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu ne kurtarılabilir durumda olurdu ne de kurtarılmaya değerdi. Osmanlı İmparatorluğu’nun yanında yer alma kararı alındığında, reform çabalarını desteklemek de kaçınılmazdı; çünkü biri diğerinin şartıydı. Webster (1947)’e göre; Palmerston’un Yakın Doğu Sorunundaki tüm ahlaki konumu, Osmanlı İmparatorluğu’nun reform edilebileceği varsayımına bağlıydı. Bu durum, Mehmet Ali Paşa’nın bazı kamu kesimleri ve siyasi sınıflar arasında sahip olduğu ilerici itibarı daha da gerekli hale getiriyordu. II. Mahmud, 1830’larda sadece bir avuç İngiliz gözlemcinin övgüsünü kazanabilmişti (Walsh, 1836). Charles MacFarlane (1829, s. 270), popüler bir tarihçi, uzun süre İstanbul’da yaşamış biri ve Osmanlı İmparatorluğu konusunda bir otorite olarak, sorunu şu şekilde teşhis etmişti:

“Şeref ve refahın daha sağlam ve kalıcı bir temeli ki bu olmadan önerilen temel kumdan bir zemin olur hükümetin tüm departmanlarında genel bir ahlaki reform olurdu; zira mevcut durumda, divan ve paşaların ya da valilerin başından köy ağalarına ve gümrük memurlarına kadar her şey yolsuzlukla doludur. Halk, eskisinden daha fazla baskı altındadır. Mülkiyet ve yaşam güvencesi eskisi kadar belirsiz; adalet kararları ise rüşvet miktarına göre belirleniyor”

Osmanlı’nın reform çabalarının İngiliz kamuoyuna güvenilir ve inandırıcı görünmesi için Palmerston ve Ponsonby’nin süreci kontrol altına alması gerekiyordu. Bu fırsat 1833 yılı gibi erken bir tarihte, tahmin edilemeyen siyasi bir figür olan David Urquhart aracılığıyla doğdu; mütevazı bir İskoç toprak sahibi, eski bir Yunan bağımsızlık savaşçısı ve İngiltere Kralı IV. William’ın koruması altında bir adam. Kral, bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu’na özel bir ilgi geliştirmişti. Urquhart, Osmanlı davasına bir şekilde kendini adanmıştı ve Osmanlı İmparatorluğu’nun İngiltere için bir ortak olarak potansiyelini öven birçok etkili kitap ve broşür yayınladı. Canning’in memorandumunun hemen ardından yayımlanan *Turkey and Its Resources (Türkiye ve Kaynakları)* eseri, 1830’lar boyunca İngiliz himayesinde Osmanlı reformunun bir planı olarak kabul edilebilir. Bu eser ve daha politik ve tartışmalı olan “England, France, Russia and Turkey” (İngiltere, Fransa, Rusya ve Türkiye) adlı makalesi, geniş çapta okundu, eleştirildi ve alıntılandı. *Literary Gazette*, *Edinburgh Review*, *British and Foreign Review*, *Quarterly Review* ve *Foreign Quarterly Review* gibi yayınlarda yer aldı (Urquhart, 1833, July).

Tarihçi Frank Bailey (1942, s.165), Urquhart'ın fikirlerinin, “*Onu Doğu meselelerinde bir otorite olarak gören büyük bir İngiliz kamuoyu tarafından kabul edildiğini*” yazmıştır. Türksever çağdaşlardan biri olan David Ross, Urquhart'ın ilk kitabıyla ilgili olarak, “Sadece İngiltere’de değil, Avrupa genelinde tam bir fikir değişikliği yaratmıştır,” diye yazmıştır.

Urquhart, 1833 yılı sonunda Doğu Avrupa ve Asya’da coğrafi veri toplamak üzere bir dışişleri misyonu ile görevlendirildi. O yılın başlarında, Palmerston’a birkaç kez yazmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun “*neredeyse sınırsız ticari refah umutlarını*” ve İngiltere’nin, “*Türkiye’nin siyasi yeniden yapılanmasında ve onun kalıcı refahında, bol kaynaklarını harekete geçirerek*” oynayabileceği rolü vurgulamıştı (TNA 78/232, 78/233, 78/249, 78/279). Mart 1834’te, Urquhart’ın İstanbul’a yerleşmesi kararlaştırıldı ve burada kısa süre içinde diplomatik bir görev elde etti. Tory’lerin (Muhafazakârlar) kısa süreliğine iktidarda olduğunda bir duraklama yaşansa da 1836’da Osmanlı başkentine geri döndü ve bu sefer elçilik sekreteri olarak görev yapmaya başladı. Burada, gelecekte Balta Limanı Antlaşması olarak bilinecek olan bir Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması üzerinde yoğun hazırlık çalışmaları yürüttü (Monteith, 1840). Urquhart, belki de daha çok Rusya karşıtı paranoyası ve Palmerston’a karşı saplantılı derecede muhalefeti ile tanınır. 1837’de Vixen olayı sonrasında, bir İngiliz ticaret gemisi olan Vixen’in Çerkes isyan hareketine askeri malzeme taşıdığı gerekçesiyle Çarlık donanması tarafından ele geçirilmesi üzerine bir savaş çıkarmaya çalışması nedeniyle görevden alındı. Bu olaydan sonra dış hizmete veda etti ve dışişleri bakanını (Palmerston) hiçbir zaman affetmedi. 1840 yılında, Palmerston’u bir Rus casusu ve hain olarak suçlamak için basın ve broşürler yoluyla bir “Chartist” kampanya başlattı (Urquhart, 1836). Bununla birlikte, onun Palmerston’ın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili planlarında önemli bir figür olduğunu iddia etmek, çelişkili gibi görünebilir. Ancak, 1840’taki bu olaylar Türksever görüşlerinin tanınırlığını artırmış ve dolaylı olarak Palmerston’ın pozisyonunu güçlendirmiş olabilir. İskoç Urquhart’ın, İngiltere’nin Osmanlı’ya yönelik pozisyonunu şekillendirme üzerindeki erken etkisi kolayca görülebilir.

Urquhart, Vixen olayı sırasında dengesiz davranışlarına rağmen hem dışişleri bakanının hem de Ponsonby’nin desteğine sahipti. Urquhart, 1836’da yayınladığı ve editörlüğünü yaptığı *Portfolio* adlı dergide Palmerston’ın doğu politikasını onaylamıştı. Bu dergide dışişleri ofisinden ve başka yerlerden elde edilen gizli materyalleri yayımlamıştı; bu, 19. yüzyılın bir tür internet sızıntısı gibiydi (Bolsover, 1934). Palmerston, *Portfolio* şüphe uyandırmaya başladıktan sonra bile Urquhart’a yeni görevler vermeye devam etti. Öyle ki, bir yazarın dediğine göre, Ponsonby, Urquhart’ın ünlü broşürü olan “England, France, Russia, and Turkey” okumuş, düzeltmiş ve sübvansé etmiştir (Holland,1977). Bu nedenle, Tory’ler

(Muhafazakârlar) bile Urquhart'ı istihdam etmek için kraliyet taleplerine karşı koymaktan çekinmemişlerdi. *Quarterly Review* Urquhart'ı, "*Palmerston'ın yarattığı bir Frankenstein*" olarak tanımlamıştı (*Quarterly Review*, 1840, s.265).

2.1. Osmanlı Devleti'nin Destekçisi David Urquhart

David Urquhart, Osmanlı İmparatorluğu'nun erken dönem, hatta sürekli savunucusuydu. Palmerston ve Ponsonby'nin Whig-Liberal siyasi görüşleri doğrultusunda desteklediği Türk reform programını başlatan kıvılcım oydu. Urquhart'ın *Turkey and Its Resources* (Türkiye ve Kaynakları) adlı kitabı ve ardından gelen diğer eserleri hem çok önemli birer kaynak hem de dışişleri ofisinin Osmanlı hakkındaki düşüncelerini anlamak için değerli bir anahtardı. Urquhart'ın Türkiye'ye yönelik planları, başından beri, meşruiyet ve geleneklere dayanan, tamamen Anglo-Sakson esinli bir kademeli reform anlayışıyla doluydu. Bu, Mehmet Ali Paşa tarafından temsil edilen süpürücü ve Merkeziyetçi Fransız modeline bir tezat oluşturuyordu. Urquhart ve Palmerston-Ponsonby ekibi için Osmanlı hanedanı ve mevcut kurumları bir engel olmaktan çok, bir güç kaynağıydı (*Quarterly Review*, 1840).

Urquhart (1835, s.22), "*Avrupa'nın en eski hanedanının geleneksel haklarından faydalanan II. Mahmud, Avrupa'da herhangi bir hükümdardan daha geniş yasal yetkilere sahiptir,*" diyordu. Bir anda olan radikal değişimlere karşı temkinli bir tonda, Osmanlı'daki tarihsel bağlamdaki özgürlüklerin kadim bir Türk anlayışına dayanan temele borçluydu; "*İnsanın toplumsal hakları ve siyasi yapısı, birkaç ama basit ve paha biçilmez inançlarla tanımlanmış ve korunmuştur; bunlar her bireyin gönlünde derin bir şekilde işlenmiştir.*"

Urquhart bu yaklaşımıyla Osmanlı'da modern Batılı anlamda anayasal haklar olmasa da halkın geleneksel ve dini temellerle şekillenen bir özgürlük anlayışı vardı. Benzer şekilde Palmerston, 1838'de Bulwer (1838, s.285)'e şu şekilde yazıyordu: "*Türk İmparatorluğu'nun hızla çöküşe geçtiğini söyleyenlere hep şu yanıt verilir; Eğer desteklemeye çalışır ve yıkmaya kalkmazsak bizim zamanımızda dayanacaktır. Dahası, yüzyıllardır var olan bir imparatorluk, çünkü yaratımlar olan yapılar gibi kolayca yıkılmaz, tıpkı Mehmet Ali'nin otoritesi gibi.*"

Bu yaklaşım, Fransızların Mehmet Ali Paşa'yı destekleyen, yeniliklerin ilerlemenin kaynağı ve milletlerin dinamizmin garantisi olduğu vizyonuyla tamamen çelişiyordu. Mevcut kurumların uyarlanması, Reform Yasası'nda (Reform Act) da görülen bir özellikti ve paternalist (otoriter) bir kademeli reform anlayışı, Whig'lerin Osmanlı kurumsal değişimlerine yaklaşımını uygun bir şekilde simgeliyordu. Urquhart, "*Onun (II. Mahmud'un) iç yönetimi, önceki saltanatlarla kıyaslandığında, ekonomi, ılımlılık, insanlık ve gerçek fakat kademeli idari ilerleme ile karakterize edilmiştir.*" Demektedir (Urquhart, 1835, s.21). Gelecekteki değişimlere gelince, Urquhart (1833, s. 90)'a göre, "*Türkiye'deki tüm ihtiyatlı reformlar,*

Arabistan'daki orijinal saflığına geri dönen ve tüm kadim saflığıyla yeniden canlandırılan geleneksel kuralların restorasyonuna indirgenmelidir (...) ki Sultan'ın benimsemeye eğilim gösterdiği plan tam da budur."

Benzer şekilde, Osmanlı İmparatorluğu 1840'ta yeni mali tedbirler yayımladığında Palmerston, Osmanlı dışişleri bakanı Reşid Paşa'ya şöyle yazmıştı:

"Majestelerinin Hükümeti, Osmanlı'nın Yeniden Doğuşuna en derin ilgiyi duymaktadır ve Reşid Paşa'nın ülkesinin eski saflık ve canlılığına geri dönüşünü sağlayarak, eski kurumları kademeli olarak geliştirmesi ve iyileştirmesi yerine, Türk halkının alışkanlıklarına ve önyargılarına aykırı olacak şekilde yeni kurumlar kurmaya çalışmamasını çok bilgece ve yerinde bulmaktadır" (TNA, 78/389).

Sistematik bir anlamda, *Turkey and Its Resources* (Türkiye ve Kaynakları) adlı kitabın merkezinde iki temel fikir vardı: Birincisi, Osmanlı'nın ekonomik potansiyelinin, siyasi yeniden yapılanmasının anahtarı olduğu; ikincisi ise serbest ticaretin bu potansiyeli açığa çıkarmak için gerekli olduğu fikriydi. Kitap basitçe "Osmanlı'da ticaret serbesttir," diye ilan ediyordu (Urquhart, 1833). Osmanlı Devleti'nin şaşırtıcı derecede düşük %3'lük ithalat tarifesi büyük övgüye layık bulunuyordu. Yapılması gereken tek değişiklik, dâhili engellerin ve son zamanlarda getirilen bazı tekellerin kaldırılmasıydı. Urquhart (1833), Moniteur Ottoman'dan alıntı yaparak, "Üç yüz yıl önce, sultanlar, cömertlik ve akıl yürütme eylemleriyle, medeni Avrupa'nın en ateşli arzularını önceden görmüş ve sınırsız ticaret özgürlüğünü ilan etmişlerdir" diye yazmıştı. Kitapta, Fransız Tarım ve Ticaret Meclisi'nde merkantilizmi savunan Thiers'in bir konuşmasıyla alay etmişti. İskoç yazar, serbest ticaretin önemini uzun bir Türkiye'nin kullanılmamış potansiyelleri listesinin yanında savunarak şu sonuca varmıştı: "İngiliz mallarının geniş depoları Tuna üzerinde ve Trabzon'da kurulsun, Türkiye bu depolarda donanma veya ordulardan daha iyi bir destek bulacaktır" (Urquhart, 1833, s.131).

3. Serbest Ticaretin Rolü ve Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Yeniden Yapılanma

Tarihçiler, serbest ticaret ideolojisinin İngiltere'de yükselişini genellikle 1840'lara veya daha sonraki bir döneme tarihlendirirler. Ancak bu durum, özellikle 1846'daki Tahıl Yasaları'nın (Corn Laws) kaldırılması ve Tahıl Yasası Karşısı Birliği'nin (Anti-Corn Law League) faaliyetleri gibi iç siyasete odaklanmanın bir sonucudur (Howe, 1997). Doğu Krizi ile neredeyse eşzamanlı olan Birinci Afyon Savaşı, ticaretin uluslararası eylemlere motivasyon sağladığını açıkça göstermişti. Ayrıca, Clarendon, Bowring ve Granville tarafından temsil edilen kabine, 1830'larda Fransa ile bir serbest ticaret antlaşması başlatmaya çalışmıştı (TNA, 30/29/16/9). Maliye ve Ticaret Kurulu (Exchequerand Board of Trade), 1820'ler ve 1830'larda tarife indirimleri yapmıştı. Ancak serbest ticareti burada İngiltere'nin hiç tarifesi olmaması

gerektiği düşüncesi olarak değil, serbest ticaretin refah ürettiği inancı olarak tanımlamak daha uygun olabilir (Charles, 1833). Serbest ticaret ile mali kısıtlamalar arasındaki ilişki, özellikle İngiltere’de, eski Whig hareketlerinin bir teması olarak tarih boyunca öne çıkmıştır. Urquhart (1833, s.16) şöyle yazmıştı; *“Onlar için ticaretin ve sanayinin özgürlüğü bağımsız bir sorgulama konusu değil; bu özgürlük, doğrudan vergilendirmenin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve ondan asla ayrılamaz”* Osmanlı merkezi yönetiminin zayıf olduğu yönündeki eleştiri, tersine çevrilerek şu sonuca varılıyordu; *“Merkezi yönetimin ihmal edilmesi genellikle refahın bir sonucudur”* (Urquhart,1833, s.17).

Düşük ve eşit vergilendirme, bazı kötü uygulamalar (örneğin, iltizam sistemi) ortadan kaldırıldığı sürece refahı vaat ediyordu ve refah da siyasi iyileşmeyi garanti ediyordu. Urquhart, görevi öncesinde Palmerston’a yazdığı bir mektupta şunları ifade etmişti: *“Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu tek avantaj, yalnız bırakılmaktır. Sanayi serbesttir, ticaret serbesttir, vergilendirme doğrudandır ve yükler eşittir”* (TNA, FO 78/233, f. 140).

3.1. Balta Limanı Anlaşması ve Reformlar

Bu serbest ticaret yaklaşımı, Mehmet Ali Paşa’nın kınanan tarım ve ticaret tekelleriyle karşılaştırıldığında çok daha üstün bir politika olarak gösteriliyordu. Urquhart (1835, s. 30) şöyle yazıyordu: *“Tüm kamu kaynakları, hükümet tekelleri olmaksızın, ağır vergiler veya sanayi ve nüfusun ilerlemesini durdurmadan elde edilmektedir. Bu durum, serbest ticareti yalnızca karşılıklı kârlılık meselesi değil, aynı zamanda iyi idare ile bağdaştırıyor ve Osmanlı’nın yeniden yapılandırma politikasında temel bir unsur haline getiriyordu”*

Son olarak, Urquhart (1833), Avusturya-Alman muadillerinin aksine, II. Mahmud reformlarını övmeye istekliydi; ancak bu övgü, eski bir anayasanın yenilenmesi veya modernizasyonu terimleriyle dile getiriliyordu. Yeniçerilerin feodalizm ve yolsuzluğun kalesi olarak görülen yok edilmesi, devleti mali sorumlulukları yerine getiren ve “belediyeler” olarak adlandırılan toplulukların rızasına dayalı bir temele güçlendirmek için bir yol açtı. Bu fikri geliştiren Urquhart, Osmanlı kurumlarını şu şekilde tanımlıyordu:

“(…) İki büyük pratik öneme sahip ilke: mülkiyete doğrudan vergi konularak sanayi ve ticaret özgürlüğü sağlanması ve mali amaçlarla faaliyete geçirilen kırsal belediye örgütlenmesi. Bu örgütlenme, adaletin dağıtılmasına, baskının azaltılmasına ve yurtseverlik yerine yerel bağlılıkların ve ortak sempati duygularının gelişmesine yol açmıştır.” (Urquhart, 1833, s. vii)

Bu yapı, İngiliz parlamento geleneğiyle, hatta Anglo-Saksonların gönüllü birlikteliklerine kadar uzanan eski mitlerle karşılaştırılıyordu. Sonuç, daha fazla adalet ve daha az keyfiyet

anlamına geliyordu ve bu, Mehmet Ali Paşa'nın "sistematik baskı" politikasıyla tam bir tezat oluşturuyordu (Urquhart, 1835).

3.1.1. Serbest Ticaret ve Mehmet Ali Paşa'nın Merkezîyetçi Reformları

Serbest piyasa ekonomisi ve kişi ile mülkiyet güvenine duyulan güven yalnızca İngiliz fikirleri değil, aynı zamanda Aydınlanma fikirleriydi ve birçok Avrupalı Liberal tarafından paylaşılıyordu. Mehmet Ali Paşa'nın başarılarını öven hayranları, düzenin yeniden sağlanmasını refahın vazgeçilmez bir önkoşulu olarak vurguladılar. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın hiçbir modernleşme programı, kadim özgürlüklerin yeniden canlanması bağlamında çerçevelenmedi; böyle bir şey mümkün de değildi. Onun programını tanımlayan şey, otoriter bir dürtüyü. Mısır, Mehmet Ali Paşa'nın büyük altyapı projeleri, merkezileşme ve vergi toplama yetkileriyle övüldü; ekonomik ve askeri alanlarda merkezi girişimleriyle takdir edildi, ancak ticaret veya mali liberalizm konusunda herhangi bir varlık göstermedi.

4. Balta Limanı Anlaşmasının Sonuçları

Palmerston, Balta Limanı ticaret antlaşmasının geleceğine büyük önem verdiğini, Urquhart'tan sonra göreve getirilen Bulwer'in bu süreci devam ettirmesi için görevlendirilmesiyle göstermişti. Bulwer, 1837'de önce Londra'da, ardından İstanbul'da, Urquhart'ın hazırlık çalışmalarını temel alarak işe koyuldu. Zemin hazırlanmış olsa da müzakereler birkaç taslak üzerinden 1838 yazına kadar devam etti. Sorun, zaten düşük olan ithalat tarifesi değil, gelir kaynağı ve nüfuz aracı olarak kullanılan dahili tarife ve tarife dışı engellerdi. Sonunda, 16 Ağustos 1838'de, Osmanlı başkentinin Balta Limanı'nda tamamlanan ticaret antlaşması imzalandı.

Bu antlaşma, İngiltere'ye "en imtiyazlı ulus" statüsü verdi; tüm izinleri, tekelleri ve ithalatların yeniden satışına getirilen içsel kısıtlamaları kaldırdı; ayrıca Osmanlı ihracatında %12, ithalatta ise %5'lik yeni bir tarife oranı belirledi. İngiliz tüccarları için elde edilen daha iyi koşullar kadar önemli olan şey, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik araçlarla yeniden doğuş yoluna girmiş olmasıydı. Ponsonby'ye göre, antlaşma "*liberal ve bilge prensipleri*" yerleştirmişti ve "*ülkenin (Osmanlı'nın) geneli için iyiydi.*" Ponsonby, müzakerelerin başarısını, hızla İngiltere'nin adamı haline gelen Reşid Paşa'ya bağladı (TNA, 78/332).

İngilizlere göre Tekeller, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olma*" tehdidini bertaraf etti ve Ponsonby, yeni antlaşmanın "*iyileştirilmiş koşulların bir sonucu olarak bu ülkedeki ticaretin muazzam bir şekilde artacağı*" bir dönemi başlatacağını öngördü (TNA, 78/330). Sonraki ay İngiliz basınında yayımlanan bir makalede Ponsonby'yi, "*Osmanlı yönetiminin eksikliklerinin farkında olmasına rağmen, ülkenin bilge ve enerjik yöneticiler altında, eğer adil bir fırsat verilirse, yeniden doğacağı umudunu taşıdığı için*" övmüştü (TNA, 78/330). Palmerston da

genel heyecana katılarak, antlaşmanın bir gün Mehmet Ali Paşa'nın topraklarında da “yarar sağlayacak” şekilde genişleyeceğini umuyordu. Palmerston, antlaşmanın başarısından memnuniyet duyduğunu belirterek, Reşid Paşa'nın çabalarını ve antlaşmanın önemini şu sözlerle dile getirdi:

“*Size Ticaret Antlaşmasının onay belgelerini gönderiyorum ve bu, gerçekten mükemmel bir şey. [...] (Mehmet Ali) antlaşmayı ihlal edeceğini söylüyor. Ancak bu o kadar kolay olmayacak; uzun vadede hem Sultan'ın hem de kendi halklarının yararına olduğunu görecektir*” (Bulwer, 1870, s. 288).

Dışişleri Bakanı, antlaşmada oynadığı rolden dolayı Ponsonby'e “Viscount” unvanı verilmesini bile sağlamıştı (TNA, 78/352). Ancak bu coşku Britanya dışına pek yansımadi. Fransız gözlemci d'Aubignosc (1839), Reşid Paşa'yı bir “seyyar satıcı” olarak nitelemişti. II. Mahmud'un Avusturyalı biyografi yazarı Münch (1839), Urquhart'ı diplomatik bir halkla ilişkiler çok yönlüsü olarak tanımlamış ve Türk tekellerine tamamen kayıtsız kalarak Balta Limanı Antlaşması'nı yalnızca bir siyasi-diplomatik adım olarak ele almıştı. Barante (1890), Rus Çarı I. Nicholas'ın bu antlaşmayı kıskançlıkla değerlendirdiğini ve siyasi bir hamle olarak gördüğünü bildirmişti. Nesselrode ve Boutenieff ise artan İngiliz etkisi nedeniyle endişelenmişti.

Fransızlar, İngilizlerin aksine, Mehmet Ali Paşa'nın tekellerinin zarar verici etkilerine dair kamuya açık veya özel herhangi bir eleştiri getirmedi. Fransız kaptan Charles de Beaufortd'Hautpoul (1839), Fransız Mareşali Soult'a bu tekellerin rejim için gerekli olduğunu rapor etmişti. *Journal Asiatique*, tekelleri suistimal olarak eleştiren iddialara karşı savunmuştu (Reinaud, 1831). Fransız Mareşal Marmont (1837) ise bu tekelleri, Mısır tarımı için Nil ve hidrolik çalışmaların merkezi önemine ve fellahların (Mısır köylülerinin) kendi başlarına yenilik yapma kapasitesine sahip olmamasına dayandırarak haklı çıkarmıştı.

Daha ciddi ekonomik analizlerde bile, *La Revuedes Deux Mondes*'da Auguste Colin ve *Coupd'oeil* adlı eserinde Jomard gibi isimler, tekelleri neredeyse hiç tartışmamış, hatta adlarını bile pek anmamıştı (Colin, 1839). Balta Limanı Antlaşması, sadece şekilde İngiliz tüccarları için özel ayrıcalıklar sağlamayı amaçlayan merkantilist bir hamle değildi. Bulwer (1870) ve müzakerelerdeki diğer İngiliz temsilciler, antlaşma müzakereleri sırasında bile diğer Avrupa güçlerinin de aynı ticari koşulları kabul edeceğini tahmin ediyorlardı. Nitekim, Balta Limanı Antlaşması'nı Kasım 1838'de bir Fransız-Türk anlaşması izledi; Avusturya, 1839'da “en imtiyazlı ulus” statüsünü güvence altına aldı ve bu antlaşma zamanla Türkiye'deki tüm yabancı ticaretin pazarı haline geldi.

Sonuç

David Urquhart'ın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik görüşleri ve politik angajmanları, yalnızca bir diplomatın kariyer yolculuğu olarak değil, aynı zamanda 19. yüzyıl İngiliz dış politikası ve emperyal vizyonu açısından da kritik bir örnek teşkil etmektedir. Urquhart, Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnızca jeopolitik bir denge unsuru olarak değil, aynı zamanda tarihsel ve kurumsal sürekliliği içinde değerlendirmiş ve bu bağlamda serbest ticaret, yönetim reformları ve geleneksel Osmanlı kurumlarının korunarak modernize edilmesi gerektiğini savunmuştur. Onun vizyonu, klasik İngiliz liberalizminin ve Whig siyasetinin ekonomi-politik ilkeleriyle Osmanlı'nın dönüşüm süreçleri arasında bir köprü kurmayı amaçlamıştır. Urquhart'ın serbest ticaret savunusu ve Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na katkıları, Osmanlı'nın ekonomik bağımlılık ilişkileri açısından uzun vadeli sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik reformlarını bir kalkınma stratejisi olarak görmekle birlikte, Urquhart'ın önerdiği model, çoğunlukla Batı merkezli bir perspektifi yansıtmış ve Osmanlı yönetim mekanizmalarını bir İngiliz liberal siyasal çerçevesi içinde ele almıştır. Bu noktada, onun reform vizyonunun ne ölçüde Osmanlı iç dinamiklerine uygun olduğu tartışmaya açıktır. Urquhart'ın Osmanlı reformlarına ilişkin görüşleri ve İngiliz dış politikasındaki yeri, onun yalnızca bir diplomat değil, aynı zamanda dönemin entelektüel ve siyasi ortamında güçlü bir figür olduğunu da göstermektedir. Politik romantizmi ve idealleştirilmiş Osmanlı algısı, modernleşme ve uluslararası siyaset arasındaki gerilimi gözler önüne sermektedir. Bu açıdan Urquhart, yalnızca İngiliz-Türk ilişkilerinde değil, aynı zamanda küresel güç dengelerinin inşasında da kendine özgü bir etki yaratmıştır. Sonuç olarak, David Urquhart'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bakışı ve politik müdahaleleri, 19. yüzyıl Avrupa diplomasisinde alternatif bir bakış açısı sunmuş, ancak zaman zaman dönemin büyük güç siyasetinin çelişkileri içinde kaybolmuştur. Onun reformist perspektifi, serbest ticaret ve Osmanlı'nın kurumsal dönüşümü üzerine geliştirdiği görüşleri hem Osmanlı tarihi hem de İngiliz dış politikası açısından kapsamlı bir değerlendirme gerektirmektedir. Urquhart'ın politik mirası, emperyal bir projeye entelektüel bir kimlik kazandırma çabası olarak okunabilir ve bu yönüyle hem dönemin hem de günümüz uluslararası ilişkiler tarihine dair önemli bir tartışma alanı sunmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

İngiliz Milli Arşivi –The National Archives.

Canning to Palmerston. (19 Aralık 1832). TNA / FO 78/211, ff. 337, 341–342, 351–352.

Urquhart to Palmerston. (12 Ocak 1833). TNA / FO 78/233, f. 140.

Urquhart to Palmerston. (12 Şubat 1833). TNA / FO 78/233, ff. 140–149.

Ponsonby to Palmerston. (16 ve 21 Nisan 1838). TNA / FO 78/330, ff. 214–217, 232–235.

Palmerston to Ponsonby. (29 Nisan 1839). TNA / FO 78/352, ff. 110–111.

Palmerston to Ponsonby. (4 Şubat 1840). TNA / FO 78/389, ff. 36–37.

Araştırma İnceleme Eserleri

Bailey, F. E. (1942). *British policy and the Turkish reform movement: a study in Anglo-Turkish relations, 1826-1853* (Vol. 51). Harvard University Press.

Barante, A. G. P. B. (1890–1901). *Souvenirs du baron de Barante*. C. de Barante (Ed). (1–8). Calmann Lévy.

Bolsover, G. H. (1934). Lord ponsonby and the Eastern Question (1833-1839). *The Slavonic and East European Review*, 13 (37), 98-118.

Britain's threatened war with the world. (1840, December). *The Quarterly Review*, 67, 265–301.

Bulwer, H. L. (1870–1874). *The life of Henry John Temple, Viscount Palmerston* (1–3). William Clowes and Sons.

Cargill, W. (1840). *Address of William Cargill to the South Shields Chamber of Commerce, May 4, 1840: On the foreign policy of England*. T. Brettell.

Colin, A. (1839). Lettres sur l'Egypte: Commerce. *La Revue des Deux Mondes*, January, 63–81.

Commercial relations with Turkey. (1837, October). *British and Foreign Review*, 468–506.

d'Aubignosc, L. P. B. (1839). *La Turquie nouvelle : jugée au point où l'ont amenée les réformes du sultan Mahmoud* (Vol. 1). Paris: Delloye

Hauptpoul, C. de. (1839, May 31). Correspondance politique, Egypte. 8, ff. 118–128. AMAE Archives.

Holland, H. R. V. (1977). *The Holland House diaries, 1831–1840* (A. D. Kriegel, Ed.). Routledge & Kegan Paul.

Howe, A. (1997). *Free Trade and Liberal England, 1846–1946*. Oxford University Press.

MacFarlane, C. (1829). *Constantinople in 1828: A residence of sixteen months in the Turkish capital and provinces* (Vol. 1). Saunders and Otley.

Marmont, A. (1837–1839). *Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie, Crimée, Egypte* (Vols. 1–4). Librairie historique de Ladvocat.

- Monteith, R. (1840). *Reasons for demanding investigation into the charges against Lord Palmerston*. William Collins & Co.
- Münch, E. (1839). *Mahmud II, Padischah der Osmanen*. Verlag von Adolph Krabbe.
- Puryear, V. (1935). *International economics and diplomacy in the Near East: A study of British commercial policy in the Levant, 1834–1853*. Oxford University Press.
- Reinaud, J. T. (1839). De la gazete arabe et turque imprimée en Egypte. *Journal Asiatique*, 245.
- Spencer, E. (1837). *Travels in Circassia, Krim-Tartary, etc.* (1–2). Henry Colburn.
- Spencer, J. C. E. (1833). *The Reform ministry and the reformed Parliament*. J. Ridgway.
- Urquhart, D. (1833). *Turkey and its resources: Its municipal organization and free trade; The state and prospects of English commerce in the East; The new administration of Greece, its revenue and national possessions*. Saunders and Otley.
- Urquhart, D. (1833, July). Turkey and its resources. *The Literary Gazette*, 440–441.
- Urquhart, D. (1833, October). Turkey and its resources. *Edinburgh Review*, 114–143.
- Urquhart, D. (1834, February). Sketches of Turkey. *Foreign Quarterly Review*, 161–228.
- Urquhart, D. (1835). *A statement of facts by a resident at Constantinople*. [s.n.].
- Urquhart, D. (1835). *The Sultan Mahmoud, and Mehemet Ali Pasha*. James Ridgway & Sons.
- Urquhart, D. (1835, February). England, France, Russia, and Turkey. *Quarterly Review*, 229–261.
- Urquhart, D. (1835, February). England, France, Russia, and Turkey. *Quarterly Review*, 229–261.
- Walsh, R. (1836). *A Residence at Constantinople, during a period including the commencement, progress, and termination of the Greek and Turkish revolutions* (1–2). Frederick Westley & A. H. Davis.
- Webster, C. (1947). Urquhart, Ponsonby, and Palmerston 1830–41. *English Historical Review*, 62, 327–351.